

**ВЪЗХОД И ПАДЕНИЕ
НА ВЕЛИКИТЕ СИЛИ**

ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОМЕНИ
И ВОЕННИ КОНФЛИКТИ XV–XX ВЕК

THE RISE AND FALL OF THE GREAT POWERS

© Paul Kennedy, 1987

© Анелия Данилова, Геновева Ботева, Елена Калеова, Мария Гайтаникова, *превод
от английски*

© Деница Трифонова, *дизайнер на корицата*

© Сиела Норма АД

София 2021

ISBN: 978-954-28-3346-8

ПОЛ КЕНЕДИ

**ВЪЗХОД И
ПАДЕНИЕ
НА
ВЕЛИКИТЕ
СИЛИ**

**ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОМЕНИ И
ВОЕННИ КОНФЛИКТИ XV–XX ВЕК**

Превод от английски
*Анелия Данилова
Геновева Ботева
Елена Калеова
Мария Гайтаникова*

 ciela

Ha Kam

СЪДЪРЖАНИЕ

БЛАГОДАРНОСТИ	13
ВЪВЕДЕНИЕ.....	15

СТРАТЕГИЯ И ИКОНОМИКА

НА ПРЕДИНДУСТРИАЛНИЯ СВЯТ

29

1. ВЪЗХОДЪТ НА ЗАПАДНИЯ СВЯТ.....

31

Китай при династията Мин.....33

Ислямският свят.....39

Двата аутсайдера – Япония и Русия.....46

„Европейското чудо“.....50

2. СТРЕМЕЖЪТ НА ХАБСБУРГСКАТА

ДИНАСТИЯ КЪМ ГОСПОДСТВО НАД ЕВРОПА, 1519–1659 г.....

69

Значение и хронология на борбата.....70

Предимства и недостатъци на Хабсбургите.....82

Сравнения с други държави.....102

Война, пари и националната държава.....121

3. ФИНАНСИ, ГЕОГРАФСКО РАЗПОЛОЖЕНИЕ

И ПОБЕДАТА ВЪВ ВОЙНИТЕ ОТ 1660–1815 г.....

125

„Финансовата революция“.....129

Геополитика.....142

Победата във войните от 1660–1763 г.....162

Победата във войните от 1763–1815 г.....181

СТРАТЕГИЯ И ИКОНОМИКА В ИНДУСТРИАЛНАТА ЕРА

215

4. ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯТА

И ПРОМЯНАТА В ГЛОБАЛНИЯ БАЛАНС, 1815–1885 г.....

217

Упадъкът на неевропейския свят.....223

Хегемон ли е Англия?.....227

„Средните сили“.....237

Кримската война и ерозията на руската мощ.....251

Съединените щати и Гражданската война.....261

Войните за обединение на Германия.....267

Изводи.....278

5. ВЪЗНИКВАНЕТО НА ДВУПОЛЮСНИЯ СВЯТ

И КРИЗАТА НА „СРЕДНИТЕ СИЛИ“. ЧАСТ ПЪРВА, 1885–1918 г.....

281

Промяната в баланса на световните сили.....285

Състоянието на силите, 1885–1914 г.	290
ИТАЛИЯ.....	292
ЯПОНИЯ.....	296
ГЕРМАНИЯ	300
АВСТРО-УНГАРИЯ	308
ФРАНЦИЯ	313
АНГЛИЯ	320
РУСИЯ	329
СЪЕДИНЕНИ АМЕРИКАНСКИ ЩАТИ.....	341
Военните съюзи и целите им, 1890–1914 г.	350
Тоталната война и равновесието между Великите сили, 1914-1918 г.	359
6. ВЪЗНИКНАВАНЕТО НА ДВУПОЛЮСНИЯ СВЯТ И КРИЗАТА НА „СРЕДНИТЕ СИЛИ“. ЧАСТ ВТОРА, 1919–1942 г.	386
Следвоенният международен ред.....	386
Предизвикателствата.....	408
ФРАНЦИЯ И АНГЛИЯ.....	434
Периферните свръхсили.....	449
Кризата се развихря, 1931–1942 г.	467
СТРАТЕГИЯ И ИКОНОМИКА ДНЕС И УТРЕ.....	483
7. СТАБИЛНОСТ И ПРОМЕНИ	
В ДВУПОЛЮСНИЯ СВЯТ, 1943–1980 г.	485
„Правилното прилагане на смазващ натиск“	485
Новият стратегически пейзаж	497
Студената война и Третият свят	519
Пропукване на двуполюсния свят.....	549
Променящите се икономически баланси, 1950–1980 г.	573
8. КЪМ ДВАДЕСЕТ И ПЪРВИ ВЕК	605
История и прогнози.....	605
Китай като балансър.....	616
Японската дилема.....	632
Европейската икономическа общност – потенциал и проблеми	649
Съветският съюз и неговите „противоречия“	673
Съединените щати: проблемът на лидера в относителен упадък.....	708
ЕПИЛОГ	736
БЕЛЕЖКИ	742

КАРТИ

1. Центрове на Световните сили през XVI в.	35
2. Политическо разделение на Европа през XVI в.	53
3. Наследството на Карл V, 1519 г.	72
4. Крахът на испанската сила в Европа.....	83
5. Европа през 1721 г.	171
6. Европейски колониални империи около 1750 г.	175
7. Европа по време на възхода на Наполеон, 1810 г.	200
8. Главни владения, морски бази и подводни кабели на Британската империя около 1900 г.	321
9. Европейските сили и техните военни планове, 1914 г.	360
10. Европа след Първата световна война.....	388
11. Европа при възхода на Хитлер, 1942 г.	491
12. Разположение на военните сили на САЩ в света, 1987 г.	715

ТАБЛИЦИ

1. Нарастване на числеността на армиите, 1470–1660 г.	102
2. Военни разходи и приходи на Англия, 1688–1815 г.	136
3. Численост на населението на силите, 1700–1800 г.	160
4. Размер на армиите, 1690–1814 г.	160
5. Численост на военноморските флотове, 1689–1815 г.	161
6. Относителен дял от световното производство, 1750–1900 г.	224
7. Ниво на индустриализация на глава от населението, 1750–1900 г. ...	224
8. Численост на армиите на Великите сили, 1816–1880 г.	231
9. Брутен национален продукт на Европейските велики сили, 1830–1890 г.	253
10. Брутен национален продукт на глава от населението в Европейските велики сили, 1830–1890 г.	253
11. Военни разходи на участниците в Кримската война	259
12. Общ брой на населението на силите, 1890–1938 г.	287
13. Градско население на силите (в милиони и като процент от общото население), 1890–1938 г.	288
14. Ниво на индустриализация на глава от населението, 1880–1938 г.	288
15. Производство на чугун и стомана от силите, 1890–1938 г.	289
16. Потребление на електроенергия от силите, 1890–1938 г.	289

17. Общ промишлен потенциал на силите, 1880–1938 г.	290
18. Относителен дял от световното промишлено производство, 1880–1938 г.	290
19. Численост на личния състав на армиите и флотовете на силите, 1880–1914 г.	292
20. Тонаж на военните кораби на силите, 1880–1914 г.	292
21. Национален доход, население и доход на глава от населението на силите през 1914 г.	344
22. Промислено-технологични показатели на страните от военните съюзи през 1914 г.	363
23. Производство на боеприпаси в Обединеното кралство, 1914–1918 г.	376
24. Индустриално-технологични възможности на воюващите страна (без Русия).....	381
25. Военни разходи и обща численост на мобилизираните войски, 1914–1919 г.	384
26. Световни производствени индекси, 1913–1925 г.	392
27. Разходи за отбрана на Великите сили, 1930–1938 г.	415
28. Годишни производствени индекси, 1913–1938 г.	420
29. Продукция на самолетостроителната промишленост на Великите сили, 1932–1939 г.	455
30. Промислено производство в света, 1929–1938 г.	463
31. Национален доход и военни разходи на Великите сили през 1937 г.	466
32. Относителен дял на военния потенциал на Великите сили през 1937 г.	466
33. Производство на танкове през 1944 г.	493
34. Самолетната продукция на Великите сили, 1939–1945 г.	494
35. Оръжейно производство на Великите сили, 1940–1943 г.	495
36. Общ брутен национален продукт и брутен национален продукт на глава от населението на Великите сили през 1950 г.	513
37. Разходи за отбрана на силите, 1948–1970 г.	535
38. Носители на ядрени оръжия на Великите сили, 1974 г.	550
39. Продукция на световната промишленост, 1830–1980 г.	574
40. Обем на световната търговия, 1850–1971 г.	575
41. Процентно нарастване на световното производство, 1948–1968 г.	575
42. Среден годишен растеж на производството на глава от населението (в %), 1948–1962 г.	599

43. Разпределение на брутния световен продукт, 1960–1980 г.	603
44. Население, брутен национален продукт на глава от населението и брутен национален продукт през 1980 г.	604
45. Ръст на реалния брутен национален продукт, 1979–1983 г.	653
46. Еквивалентно изражение на 1000 щ.г. брутен национален продукт в количества въглища и стомана, използвани за производството му през 1979–1980 г.	680
47. Приблизителен брой стратегически ядрени бойни глави.....	693
48. Военноморски сили на НАТО и на Варшавския пакт	704
49. Размер на федералния дефицит, дълга и лихвите на Съединените щати, 1980–1985 г.	725

ДИАГРАМИ

1. Относителната сила на Русия и Германия.....	341
2. Предвиждания за брутния национален продукт на Китай, Индия и някои западноевропейски държави, 1980–2020 г.....	627
3. Производство на зърно в СССР и Китай, 1950–1984 г.	678

БЛАГОДАРНОСТИ

Каквито и да са слабостите на книгата ми, те щяха да бъдат много повече без любезната помощ на приятелите ми. Дж. Р. Джоунс и Гордън Лий прегледаха целия ръкопис, задавайки непрестанно въпроси. Моят колега Джонатан Спенс ми помогна да не допусна сериозни грешки при разкриването на културните аспекти в първите две глави. Джон Елиът ми даде кураж да напиша втора глава, която разглежда период, в който не съм специалист. Пади О'Брайън и Джон Бошър потърсиха начин да смекчат грубостта на забележките ми по отношение на финансовите системи на Англия и Франция през XVIII в. Ник Ризопълъс и Майкъл Манделбаум не само подробно проучиха последните глави, но и ме поканиха да представя идеите си на поредица от срещи в института „Лерман“ в Ню Йорк. Много учени изслушаха лекциите ми по отделни въпроси от книгата и ми предоставиха допълнителни източници, както и толкова необходимите ми критика и насърчение.

Безценна помощ ми оказаха и служителите в библиотеките и преподавателите в университетите „Ист Англия“ и „Йейл“. Моят студент Кевин Смит ми помогна в издирването на историческите статистики. Синът ми Джим Кенеди изготви картите. Шийла Клайн и Сю Маклейн се заеха с трудната задача да напечатат и обработят текста, което стори и Мартън Перебум с библиографията. Изключително съм задължен на моя литературен агент Брус Хънтър за непрестанната помощ, която ми оказва години наред. Джейсън Ъпстайн беше твърд и търпелив редактор, който непрекъснато ми напомняше, че трябва да мисля за обикновения читател, и който много по-рано от мен осъзна какъв непосилен труд изисква разглеждането на тема от такава величина.

Признателен съм на моето семейство за помощта и спокойствието, които ми даде. Посвещавам тази книга на жена ми, на която дължа толкова много.

ПОЛ КЕНЕДИ

Хамдън, Кънектикът, 1986 г.

ВЪВЕДЕНИЕ

Тази книга е опит за пресъздаване на картината на националните и международните сили в „съвременния“, или т.нар. следренесансов период. Основната цел е да се намери обяснение за причините, довеждали до възхода и падението на могъщите държави и империи, за връзките между тях в продължение на пет столетия – от създаването на „новите монархии“ в Западна Европа до началото на трансатлантическите глобални системи от държави. Естествено, в книгата се говори много за войни, най-вече за мащабните и продължителните, които са били водени от съюзи на могъщи сили и са оставили дълбок отпечатък върху световния ред. Но това не е просто книга по военна история. Тук се разглеждат и глобалните промени в икономическото равновесие, настъпили след 1500 г., макар че този труд не е и история на икономиката. Вниманието на автора е насочено най-вече към взаимната обвързаност на икономиката и военната стратегия, защото всяка водеща държава в международната система се стреми да увеличи богатствата и влиянието си, за да стане (или да остане) не само богата, но и силна.

„Военният конфликт“, който фигурира в подзаглавието на книгата, се разглежда в контекста на „икономическите промени“. Възходът на всяка от Великите сили за определен период или пък упадъкът на някоя от тях винаги настъпват в резултат на продължителни войни, но в същото време те се предопределят и от производителността на икономиката по време на война. От значение е и начинът, по който съответната държавна икономика, сравнена с икономиката на другите страни, се развива или изостава в продължение на десетки години преди настъпването на конкретния военен конфликт. Затова промените или развитието в положението на една велика сила в мирно време са не по-малко важни от начина, по който тя води военните си действия по време на война.

Тезата на настоящия труд ще бъде подкрепена с подробни анализи, но тя може да бъде обобщена и с две думи: относителната мощ

на водещите нации в международните отношения никога не може да остане постоянна главно заради неравномерното развитие на различните общества, на постигнатите от тях технологични и организационни успехи, водещи до значителни предимства на една държава пред друга. Например появата на корабите за далечно плаване, въоръжени с артилерия, и скокът в развитието на търговията в Атлантическия океан след 1500 г. не носят еднаква полза за всички държави в Европа. Също така и широкото приложение на парата и въглищата, а оттам и развитието на металургията увеличават относителната мощ на някои държави, намалявайки мощта на други. Повишаването на производителността позволява на държавите да поемат тежестта на разходите за засилване на въоръжаването в мирно време, както и за поддържане на силна армия по време на война. Колкото и грубо да звучи, трябва да признаем, че за постигането на военна мощ е потребно богатство, а тя, от друга страна, е нужна за придобиване на богатството и за запазването му. Пренасочването на голяма част от ресурсите на една държава от създаването на блага към развитието на военната промишленост води до отслабване на финансовата сила на нацията в дългосрочен план. В същото време, ако една държава постигне стратегическо свръхразширение, като завладее обширни територии, водейки изтощителни войни, тя поема риска очакваните облаги да се окажат по-незначителни от цената, заплатена за придобиването им. Този въпрос е особено важен, когато икономиката на страната е в относителен упадък. Историята на възхода и по-късно падението на водещите държави в системата на Великите сили след напредъка на Западна Европа през XVI в. – държави като Испания, Холандия, Франция, Британската империя, а в наши дни и Съединените щати, показва, че те координират в дългосрочен план възможностите на икономиката си, от една страна, и военното производство – от друга.

Историята на „възхода и падението на Великите сили“, за която ще стане дума в тази книга, може да се представи накратко така. В първа глава се описват световните събития около 1500 г. Анализират се силните и слабите страни на всяка от могъщите империи и държави по това време – Китай по време на династията Мин, Османската империя и навлизането на исляма в Индия, империята на Великите моголи,

Московска Русия, Япония при шогуните Токугава*, както и групата държави в Централна и Западна Европа. В началото на XVI в. по нищо не се разбира, че Европа е предопределена да се издигне над останалите страни. Макар че изглеждат организирани и внушителни в сравнение с Европа, източните империи страдат от последствията, породени от силната централизация на властта, която налага унифициране на мисли и дела не само в областта на официалната държавна религия, но и в такива области като търговията и оръжейното производство. Отсъствието на такава върховна власт в Европа и съперничеството между враждуващите кралства и градовете държави поощряват разработката на нови оръжия и военни технологии, които дават положителен резултат за развитието на техническия прогрес и търговията. Тъй като не се налага да преодоляват много препятствия, европейските държави биват въввлечени в едно растящо, спираловидно развитие на икономическата и военната мощ, което постепенно ги извежда пред останалите райони в света.

Докато динамичните технологични промени и съревнованието във военната сфера тласкат Европа напред по обичайния ѝ труден плуралистичен път, все още е налице възможността някоя от държавите съпернички да се сдобие с достатъчно ресурси, с които да надмине останалите и да стане доминираща на континента. Близо сто и петдесет години след 1500 г. династично-религиозният блок, управляван от испанските и австрийските Хабсбурги, заплашва да стори именно това. Усилията на останалите основни европейски държави, насочени да спрат тези „стремежи на Хабсбургите“ към господство над Европа, запълват цялата втора глава. За да помогнем на читателя по-лесно да разбере причините, обусловили завършека на всяка от водените по това време многобройни войни, в течение на разказа ще анализираме силните и слабите страни на всяка от водещите сили, като ги сравним с особеностите на другите държави и ги разгледаме в светлината на големите икономически и технологични промени, изиграли определена роля в западното общество като цяло. Основната идея във втората

* Шогуните от рода Токугава – династия на шогуните (управници) на Япония, основана от Иеясу, която узурпира властта на императора и управлява между 1603 и 1867 г. (В изданието на „Военно издателство“ от 2003 г. научен редактор е доцент д-р ист. н. Румен Генев, а редактор е Мария Дерменджиева.) – Б. р.

глава е, че макар и притежаващи огромни ресурси, чрез системното си свръхразширяване по пътя на войните Хабсбургите отслабват икономически, което в крайна сметка води до неустойчивост във военно отношение. Пострадали не по-малко от продължителните войни, останалите велики европейски държави успяват да запазят по-добро равновесие между материални ресурси и военни разходи.

Борбите между Великите сили в периода между 1660 и 1815 г., които са описани в трета глава, не приличат на вражди между голям блок и няколко дребни съперници. През този сложен период, докато някои бивши Велики сили, като Испания и Холандия, изостават и се нареждат на втора линия, други, като Франция, Англия, Русия, Австрия и Пруссия, набират мощ и застават на челно място. Те са водещите държави в дипломацията и военното дело през XVIII в. в Европа. Въвлечени са в продължителни коалиционни войни, прекъсвани понякога от неочаквани промени в съюзническия състав. Това е епоха, в която Франция при Луи XIV, а сетне и при Наполеон за пръв и последен път стига най-близо до позициите на държава, способна да вземе политиката на Европа в свои ръце. Стременията ѝ се осуетяват от отделни групи на Великите сили. В началото на XVIII в. поддържането на редовна армия и национален флот се оказва твърде скъпо и затова държавите, притежаващи развита банкова и кредитна система, като Англия, са в много по-изгодни позиции от съперниците си. Географското положение е фактор от огромно значение за съдбата на могъщите държави в многобройните и разнообразни борби, които водят те. Затова двете „флангови“ страни – Русия и Англия, играят толкова съществена роля през 1815 г. Те запазват възможността си да се намесват във войните между държавите в Западна и Централна Европа, без да бъдат изложени на непосредствена опасност поради особеностите на географското си положение. През XVIII в. Русия и Англия търсят територии извън Европа, като същевременно продължават да поддържат равновесието на континента. През последните десетилетия на века в Англия настъпва индустриалната революция, което дава възможност на страната да осъществи колонизаторската си политика и да спре Наполеон при опитите му да завладее Европа.

Периодът след 1815 г. до самия край на века се отличава с отсъствие на продължителни коалиционни войни. Налице е стратегическо

равновесие, подкрепяно от водещите държави в Европа. Никоя от тях не притежава нито способността, нито стремежа да установи господство над останалите. Основната грижа на правителствата по това време е вътрешната несигурност (например Русия и САЩ) и по-нататъшното разширяване в границите на съответния континент. Тази относително стабилна международна обстановка позволява на Англия да се издигне до върха на своята мощ както в мореплаването, така и в завладяването на нови колонии и в търговията. Тя се възползва от положението си на монополист като индустриална сила, която прилага широко парната енергия. През втората половина на XIX в. индустриализацията обхваща и другите части на континента и накланя везните на световното надмощие към държавите, които разполагат с ресурсите и организацията, необходими за използването на новите средства за производство и технологии. Няколкото военни конфликта от онова време – Кримската война и най-вече Гражданската война в Америка и Френско-пруската война, носят поражение за обществата, които не притежават модерни военни системи и разгърнати индустриални инфраструктури, необходими за поддържането на многочислени армии, и скъпо и сложно въоръжение, променящо коренно характера на войната.

С приближаването на XX в. ускореното технологично развитие и неравномерният демографски прираст в различните райони на света придават на международната система нестабилност, далеч по-голяма от тази преди петдесет години. Неин израз са трескавите боричкания на Великите сили през 80-те години на XIX в. за колониални територии в Африка, Азия и районите на Тихия океан. Причини за стълкновенията са стремежът към повече богатство, от една страна, и опасенията от изоставане – от друга. Расте надпреварата във въоръжаването по суша и по море, създават се военни съюзи, които съществуват дори в мирно време, защото правителствата желаят сигурни съюзници в случай на бъдеща война. Зад честите колониални вражди и международни кризи в периода преди 1914 г. (ако се съди по показателите за икономическа мощ) стоят значителни промени в глобалното равновесие – очевиден упадък на онова, което в продължение на три столетия е било по своята същност Европоцентристка световна система. Въпреки сериозните усилия традиционно смятаните за Велики сили държави като Франция, Австро-Унгария и новоиздигналата се Италия изостават от състе-

занието. За разлика от тях, огромните, равни по площ на цели държави щати и губернии, които влизат в състава на САЩ и Русия, излизат напред въпреки неефективността на царската държава. От европейските държави само Германия изглежда способна и достатъчно издръжлива да се нареди сред страните, които се очертават като Велики сили. Япония, от друга страна, демонстрира сериозно желание да господства в Източна Азия, но изявата ѝ засега не е достатъчно категорична. Промените поставят тежки и почти непреодолими проблеми пред Британската империя, за която е все по-трудно да защитава глобалните си интереси, както е правила допреди половин век.

Макар основните промени в развитието на отношенията в периода от петдесет години след 1900 г. да личат предимно в създаването на двуполусен свят с последователни кризи сред така наречените „средни сили“ (както се споменава в заглавията на пета и шеста глава), метаморфозата на цялостната система протича сравнително гладко. От друга страна, жестоките кръвопролитни битки на Първата световна война безспорно доказват предимството на организираната индустрия и националната ефективност и дават на имперска Германия известно превъзходство пред бързо модернизиращата се, но все още изостанала Царска Русия. Само няколко месеца след победата си на Източния фронт Германия търпи поражение на запад, а в същото време нейните съюзници биват разбити на фронтовете в Италия, на Балканския полуостров и в Близкия изток. След закъснялата военна и най-вече икономическа помощ от страна на Америка западните съюзници най-сетне вземат надмощие над своя враг. Така или иначе военните действия са крайно изтощителни за първите участници в тях. Австро-Унгария вече не съществува, в Русия има революция, Германия е победена. Макар и победителки, Франция, Италия и Англия излизат от войната сериозно пострадали. Изключение прави само Япония, която в резултат на войната засилва влиянието си в района на Тихия океан, и разбира се, Съединените щати, които през 1918 г. вече безспорно са най-силната държава в света.

Бързото оттегляне на Америка от активна международна дейност след 1919 г. и успоредно с това изолацията, в която Русия се поставя по време на болшевишкия режим, оставят системата от международни отношения без основни опорни точки, така както не се е случвало през изминалите пет столетия. Англия и Франция въпреки отслабналите си